

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА ім. О.О.ПОТЕБНІ
ВИШНИЦЬКА ЮЛІЯ ВАСИЛІВНА

УДК 811.161.1' 36

МІФОЛОГЕМИ ОЛЕКСАНДРА БЛОКА У РОСІЙСЬКОМУ
ЕТНОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

Спеціальність 10.02.02 – російська мова

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата філологічних наук

Київ – 2003

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в Інституті мовознавства імені О.О.Потебні Національної академії наук України, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор

Озерова Ніна Григорівна,

Інститут мовознавства імені О.О.Потебні

Національної академії наук України,

завідувач відділу російської мови

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор

Слухай Наталія Віталіївна,

Київський національний університет

імені Т.Шевченка,

професор кафедри російської мови

Інституту філології;

кандидат філологічних наук, доцент

Слободянюк Таміла Вікторівна,

Національний педагогічний університет

імені М.П.Драгоманова,

доцент кафедри російської мови

Провідна установа - Черкаський державний університет

імені Богдана Хмельницького,

кафедра загального та російського мовознавства,

Міністерство освіти та науки України, м.Черкаси

Захист відбудеться __ _____2003 року о __ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.172.01. в Інституті мовознавства імені О.Потебні НАН України, 01001, м.Київ, вул..Грушевського,4

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту мовознавства імені О.Потебні НАН України, м.Київ, вул.Грушевського,4

Автореферат розіслано __ _____2003 року

Учений секретар спеціалізованої вченої ради Озерова Н.Г.

Час перетину сторіч завжди був переломним: усвідомлювалась необхідність від чогось відмовитись і щось зберегти. У цій ситуації вибору увага прогресивно мислячих людей звернена до культури, до духовних цінностей, пов'язаних із загальнолюдським концептом пам'яті. Не випадково велику зацікавленість викликають дослідження мови духовної культури, що допомагають зрозуміти особливості культурного спадку того чи іншого етносу. Питому вагу набирає етнолінгвістика, в межах якої вивчається слово як носій і показник духовної культури народу.

Лінгвістична наука останніх років активізувала напрямок “реконструкції”: реконструкції міфу (особливо - етнічного); реконструкції картини світу, в тому числі наївної; реконструкції значення слова, яке в мові антропоцентричне й етноцентричне, бо є зорієнтованим на даний етнос.

Звернення до культурного мовного надбання відбувається зазвичай через тексти художньої літератури. Національно-культурний аспект при прочитанні художнього тексту дозволяє реконструювати специфіку мовної картини світу, в основі якої лежать значення, закріплені в семантичних полях, що об'єктивуються словами й реченнями в межах поля (Б. Серебренніков).

В іншій площині розглядається художня картина світу. Ю.Д.Апресян, Н.Д.Арутюнова, І.Р.Гальперін, А.Д.Григор'єва, В.Гумбольдт, Ю.М.Лотман, О.О.Потебня, Ю.Степанов, М.І.Толстой та інші вчені вважають, що в художній картині світу ключовим є образ. Саме образ перебуває у центрі лінгвокультурологічних, етнолінгвістичних досліджень.

Враховуючи міфопоетичний потенціал причетного до мистецтва письменника, поета, художню картину світу визнають як міфопоетичну. Тому літературний текст, що є відображенням міфопоетичної світової моделі, необхідно розглядати не з енциклопедичних (словникових) позицій, а з рівновалентних йому “точок” структурно-сислового простору. Саме у міфопросторі слід робити пошук компліментарних парадигм образу.

Вивчення художньої картини світу викликає природне звернення до ідіостилів різних поетів, письменників, у тому числі – О.Блока. Попри великий доробок різноаспектних досліджень теорії образу та художнього тексту, досліджень мови О.Блока, міфопоетичний компонент картини світу поета представлено незначною кількістю робіт (Ю.Лотман, Д.Максимов, З.Г.Мінц та ін.).

У реферованій дисертаційній роботі образи розглядаються як міфологеми, як одночасно частки макротексту (культури етносу) і як окремі мегатекстові сутності. Тому актуальність теми дисертації визначається її причетністю до вивчення сучасних лінгвістичних проблем, пов'язаних із дослідженням міфологічної картини світу як етнокультурного тексту, з адекватним дешифруванням тексту, що передбачає бачення в художньому тексті особливого віддзеркалювача макротекстового простору; поводження з образами-іменами як ейдетичними, концептуальними мікроструктурами; дослідження образів у тотожних їм параметрах: в етнокомпліментарних парадигмах з виходом у полісвіти універсуму.

Метою дисертаційної роботи є багатоаспектне дослідження образів–міфологем моделі зі світу речей як елементів, що входять у концептосферу поета і характеризують його художньо-образну картину світу в компліментарних парадигмах; виявлення функціонально-стилістичних особливостей актуалізації блоківської міфологеми „шляху”.

У зв'язку з окресленою метою виникає необхідність вирішення таких завдань:

1. Розглянути етнолінгвістичне положення про триєдність мови, художнього тексту і культури у двох координатах: “міф-художній текст” і “культура - художній текст – картина світу”, проектуючи його на лінгвістичне поняття міфологеми.

2. Класифікувати художні образи моделі зі світу речей згідно їх участі в актуалізації центральної міфологеми О.Блока – мегаміфологеми „шляху”.

3. Відтворити інтенціональні поля образів-міфологем: розкрити дескрипторний спектр міфологем, представивши характеристику форм, що об'єктивують інтенціонал; описати структуру інтенціональних полів образів; розглянути дескрипторні ряди міфологем у просторах полісвітів універсаму.

4.З'ясувати стилістичні особливості функціонування у текстах специфічних хронотопів міфологем.

5.Окреслити етнолінгвістичне тло дослідження, реконструюючи компліментарні парадигми міфологем з фоново-культурологічної точки зору й у складі російського етнічного міфу.

Матеріалом дослідження є художні тексти Олександра Блока, що увійшли у повне зібрання творів поета, із яких шляхом суцільної вибірки були вилучені текстові реалізації образів-міфологем моделі зі світу речей (біля двох тисяч одиниць). Об'єктом дослідження є поетичні, прозаїчні, драматургічні твори, в яких виявляється індивідуально-авторська мова О.Блока.

Етнолінгвістичним підґрунтям дослідження став російський і український етнолінгвістичний матеріал щодо міфологем за джерелами XIX – початку XXI сторіч.

В залежності від передбачених завдань і конкретного аспекту дослідження у роботі використовуються наступні методи і прийоми: описовий (зокрема прийом зовнішньої інтерпретації) і контекстнологічний методи – для характеристики лінгвістичних праць із теорії художнього образу, картини світу тощо та для відтворення моделі із світу речей [див. Лосєв 1993; Арнольд 1999: 175]. Під час реконструкції міфологем використовуються фундаментальні праці О.М.Афанасьєва, А.К.Байбуріна, Т.В.Гамкрелідзе, О.О.Потебні, М.І.Толстого, В.М.Топорова; лінгвістичні та етнолінгвістичні словники. При дослідженні інтенціональних полів образів частково керуємося методом логіко-семіотичної рамки [Слухай 1995], сутність якого полягає в ідентифікації суб'єктно-об'єктних реалізацій актанта міфологеми з відтворенням її дескрипторного спектра; методом наскрізного семантичного аналізу [Молчанова 1990], в результаті якого формується текстова імплікація. Використовуються деякі прийоми стилістики декодування [Арнольд 1999]: пошук ключових слів тексту; підбір міфокультурологічних кодів образів, здатних зберігати й передавати текстову інформацію. Під час дослідження використано порівняльно-зіставний метод та метод семантичної реконструкції слова-образу.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у комплексному аналізі образів – міфологем моделі зі світу речей у художніх текстах О.Блока.1)Вперше проводиться системне дослідження артефактів, що складають центральний міфологічний пласт духовної культури російського етнічного простору, на матеріалі символістських текстів; 2)вперше в мовознавстві на Україні робиться спроба дослідити центральну для ідіостилію О.Блока міфологему „шляху” через локусно-артефактну актуалізацію:

окреслюються текстові парадигми міфологем за принципом “початок шляху” – “сам шлях” – “центр шляху”; 3)пропонується індивідуальна інтерпретація культурологічних артефактів, що складають у текстах О.Блока модель зі світу речей; 4)вперше серед праць, присвячених творчості О.Блока, аналізуються механізми трансформації образів із системи профанічних речей у розряд сакралізованих ритуальних предметів; утворення особливих міфопросторів у межах однієї міфологеми (див.”дзеркало”, “книга”).

Теоретичне значення роботи полягає у подальшому розвитку теорії художнього образу, зокрема закріплення його лінгвокультурологічного аспекту дослідження. Мовні механізми функціонування й модифікації в тексті міфологеми відкривають нові шляхи етнолінгвістичних досліджень у сфері художньої літератури, поповнюють методику лінгвістичних пошуків аналізу художнього образу.

Практичне значення дисертаційного дослідження зводиться до можливості використання теоретичних положень “Вступу до міфологеми” для вивчення цього лінгвістичного поняття (на відміну від літературознавчого трактування); результатів аналізу міфологем зі світу речей у художніх текстах О.Блока для змалювання й дослідження міфопоетичної картини світу поета й ідіостилю епохи “срібного століття” в цілому. Фактичний матеріал дослідження може сприяти відображенню особливостей міфологеми як лінгвістичного терміну у структурі інтенціональних полів образів, у їх дескрипторних наповненнях, у побудові концептуальних парадигм міфологем моделі артефактів.

Матеріали дослідження можуть бути використані у вузівських курсах з етнолінгвістики, з методів лінгвістичного аналізу художнього тексту, у спецкурсах, присвячених творчості О.Блока; у шкільних курсах із зарубіжної та української літератури, зі слов’янської міфології та світової культури.

Особистий внесок дослідника полягає у розробці нових підходів до етнолінгвістичного аспекту вивчення художнього образу. Запропоновано розглядати міфологему як спресований мовний етнокод, що при дешифруванні проходить процес креативного відтворення закладеної культурологічної інформації: проекції мови культури на індивідуально-авторську художню мову. Здійснено спробу змоделювати (або окреслити) специфічний, унікальний блоківський міфотекст, значне місце в якому посідає спектр “стихійних хронотопів”. Досліджено медіативно-теургічні, аксіологічно-гносеологічні та номінативно-ономасіологічні функції міфологем артефактної моделі.

Апробація результатів дисертації.

Основні положення роботи апробовано на науково-методичних семінарах відділу російської мови Інституту мовознавства ім.О.Потебні НАНУ, а також у виступах на всеукраїнських та міжнародних науково-теоретичних та науково-практичних конференціях і семінарах: конференція “Гоголь у діалозі культур” (Ніжин, 14-16 квітня 1999); Міжнародна Пушкінська наукова конференція

(Київ, 18-19 травня 1999); “Актуальні проблеми вивчення тексту та його одиниць” (Харків, 11-12 травня 2000); конференція, присвячена пам’яті Михайла Андрійовича Жовтобрюха (Київ, листопад 2000); “Російська мова і література: проблеми вивчення та викладання” (Київ, 19-20 вересня 2002)

Публікації. Загальна кількість публікацій –12, з них – 4 статті у наукових виданнях, що входять до переліку затверджених ВАК України.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів (другий має три частини), висновків до кожної частини й списку використаної літератури. Повний обсяг дисертації – 196 сторінок.

Основний зміст роботи.

У Вступі розкрито стан вивчення наукової проблеми (реконструкції тексту, слова) у сучасному мовознавстві, обраного об’єкту аналізу та новизна роботи, обґрунтовано актуальність теми, її теоретичне та практичне значення, сформульовано мету та основні завдання, визначено методологічні положення дисертації і методи дослідження.

У Розділі 1 (“Вступ до міфологеми”) розглядається проекція етнолінгвістичних ідей та принципів у координатах, які поєднують міф, художній текст і культуру, з метою визначення у цих координатних площинах місця міфологеми. Саме у системі “мова-культура” з’являється поняття “інших, можливих просторів”, розтлумачення яких можливе завдяки метамові моделей світу - лінгвістичному коду. Провідною серед лінгвістичних напрямків дослідження мовної картини світу можна вважати “реконструкцію духовної культури слов’ян”.

Розглядаючи макротекстовий аспект слова, у його змістовій структурі досліджують перш за все культурний компонент, який, як відомо, не експлікується в тлумачних, етимологічних та інших лінгвістичних словниках. Проблема значення слова та адекватного осмислення усіх його складових викликала необхідність створення особливих словників, що могли б показати відношення лінгвістичних одиниць до сукупності контекстів культури (приклад: Етнолінгвістический словарь славянских древностей) і пояснити, віднайшовши внутрішні зв’язки між усіма рівнями значень, той “образ”, що мотивується носієм цього слова й етносом, культурою в цілому.

Роль описового механізму щодо культурної парадигми виконує текст, який породжує нові смисли і консервує “культурну пам’ять”, з якою найбільше пов’язані символи. Символ, поєднуючи у вертикаль різні культурні зрізи, постає як міфологічний образ, поява якого в координаті “культура - художній текст - картина світу” зумовлює лінгвістичну проблему образу, що входить у простір поетичної моделі світу, в авторську картину світу.

“Алфавіт” символів того чи іншого поета не вичерпується лише універсальною символікою, як, до речі, й оригінальними, специфічними

символами. Лише створюючи “кристалічну решітку взаємних зв’язків”, вони будують особливий поетичний світ.

У символічну парадигму нерідко включаються і матеріальні артефакти, при цьому рід “переростає” свою матеріальність і починає існувати в духовному світі, де й відбувається сакралізація профанічних речей. У поетичній моделі світу О. Блока домінують образи, що викликають різноманітні поетичні асоціації, образи-символи, моделюючі міфологічні сюжети. Інтеграторами смислів є міфологеми, які у текстах поета реалізують декілька центральних категорій: музики, стихійності. Міфопоетичний компонент поетичної картини світу О. Блока складають домінуючі міфологеми “постійного повернення”, “шляху”. Традиційно міфологемами називають мовні одиниці особливого гатунку, з яких можливе вилучення метамовної інформації.

Тому виникає проблема пошуку тих парадигм, які були б релевантні образам-міфологемам. Визначено, що пошук міфопросторів викликає пошук компліментарних парадигм (тобто систем, що можуть повертати й актуалізувати зібрані “знання”).

У зв’язку з цим окреслюється етнолінгвістичне тло дослідження міфологем, яке становлять три складові духовної культури: фонові-культурологічна (запозичена) парадигма, етнічний міф у його язичницькій та християнській іпостасях. Тому завданням дослідника є розмежування цих уявлень, що реалізуються міфологемами на різних зрізах: символи, хронотопи, медіатори, передвісники, психологічні асоціативи.

Проблема реконструкції міфологеми (Т.В.Гамкрелідзе, В.В. Іванов, М.І.Толстой, В.М.Топоров), окрім необхідності метанаукового осмислення міфів, проектує проблему смислового (інтенціонального) поля міфологеми, яка формує два важливі питання: про структуру цього поля і про метод його дослідження.

Щодо дослідження смислового поля міфологеми спостерігається можливість різних підходів, серед яких найбільш ефективними, на нашу думку, можна вважати логіко-семантичну інтерпретацію образу-міфологеми (виявляючи його суб’єкт - об’єктну позицію та його дескрипторне наповнення. Див.: Слухай 1995), метод наскрізного семантичного аналізу тексту (Молчанова 1990), в результаті якого формується текстова імплікація – додатковий смисл, що дешифрується у стилістичному контексті.

У стилістиці декодування важливим є правильний підбір кодів образів, який повинен відповідати властивостям того чи іншого художнього тексту як “згорнутої парадигми” (Лотман 1981). Інваріантами смислу тексту є його ключові слова, в яких і концентрується культурологічна інформація. Тому текст можна назвати своєрідним інформаційним генератором, що породжує міфологеми.

Розділ 2 “Міфологеми моделі зі світу речей у текстовому просторі О.Блока” присвячено дослідженню міфологем моделі артефактів, що імплікують домінуючу для текстів О.Блока міфологему „шляху”. Усі міфологеми в залежності від їх участі у моделюванні концепту „шляху” класифіковано як ті, що актуалізують його початок, власне шлях і його центр. Відповідно і Розділ 2 складається із трьох частин.

Частина 1. “Дім”, що актуалізує початок шляху до етнічного культурологічного центру, уособлює “целостный вещный мир” [Семиотика культуры 1978: 65], семіотизуючи і семантизуючи простір. Дім вибудовує просторову парадигму міста, синекдохічно заступаючи “железно-серый город”. Негативна семантика інтенціонального поля міфологеми “дім-урбаністичний атрибут” зростає, віддаляючись від його центру до периферії. Модифікуючи семантику звичайного атрибута, “дім” ніби “випадає” за рамки антропологічного буття і підкоряється вже іншим, панхронотопічним світам. Комплекс фонових-екциклопедичних ознак образу поступово імплікується, розчиняється у тексті і зникає, як зникає реальність міського простору. Паралельно з ірреалізацією буття, текстовий образ проходить ряд перетворень: маркована експресема типу “маленькие, каменные ящики”, “большая, модно обставленная хоромина” модифікується в метафору з прозорою негативною семантикою (“могилы домов”, “груз тоски многоэтажный”), в зооморфно-хтонічний символ смерті (“чернозубые дома”) і – нарешті – під час деперсоналізації – локусний артефакт гіпертрофується: він функціонує вже як онтологічна істота: “хтонічні мутанти” – будинки ковтають перехожих і тих, хто в них мешкає. Переходячи із атрибутивного розряду у хтонічний, дім ніби перестає підкорятись людині, а значить – змінює свою функціональну значимість: не оберігає і захищає, а губить, знищує. “Дім” перетворюється на загрозу людині, яка підпадає під вплив нею ж створеного “мирка с четырьмя стенами”.

Світи теїстичного верху і панхронотопічного буття (появу яких було спровоковано уже в просторі міста), моделюючи різноманітні види архітектурних споруд, експлікують просторову опозицію “свого-чужого”.

“Дім” – келья”, “терем” – стають оберегом для мандрівника; “дворец”, “горница” у світах стихій – місця заспокоєння і захисту. Амбівалентна ж символіка репрезентується міфологемою із запозиченого, середньовічного, хронотопу: у ньому “замок”, “дворец”, і “башня” – осередки багатства і злиднів, символ краси й жаху, вічності й смерті. Народнопоетична іпостась міфологеми “дім” найбільшою мірою відбилися в об’єктивованій формі інтенціоналу образу – “изба”. Саме “изба” стала точкою перетину горизонтально-вертикальних парадигм “дому”. “Изба” як матеріалізоване земне існування відкриває вихід у безліч полісвітів універсуму, тому вона - локус зімкнених просторів і центр магічних обрядів, де імплікується образ Того, хто йде й шукає.

Міфологема “дім”, що складається з великої кількості дискретних елементів – знаків відповідних просторів, станів, відносин (“терем”, “дворец” тощо),

моделює семіотичний текст ритуалу ініціації, в якому відтворюються можливі варіанти пошуку істинного шляху.

Найбільш семантично значними у забезпеченні “непорушності, надійності” “дому” є “стіни”. Але “стіни” (як і “дім – власне житло”), що конструюються людиною, самі – створюють: “стіна” – темпорально – медіативна модель зімкнених просторів, антифактуально персоніфікована і семіотизована. ”Стіни” як релевантні, аутотентичні знаки інших світів, входять у гру космічних стихій і небесних світил. Під час постійних метаморфоз (“черные стены” => “тени” =>тератоморфний “біля-стінний” простір = ірреальне, диявольчне => стіни = смерть) семантизуються міфосвіти ілюзорних станів:

И крадусь я, как тень, у лунных стен.

Меняются, темнеют, гложнут стены.

Мне сладостно от всяких перемен,

Мне каждый день рождает перемены. (I-217)

“Стіни” у текстовому просторі О.Блока не стільки відгороджують мешканця будинку від непотрібних контактів, скільки створюють ауторефлексивні світи, що руйнують себе зсередини.

Цілям влаштування реальних зв'язків між внутрішнім та зовнішнім просторами дому підпорядковуються його атрибути – “двері” й “вікна”. Через них відбувається регламентований контакт і перехід, під час якого у світі християнського монотеїзму відтворюється образ очищення, ритуал причетності космосу: обидва маргінальних об'єкти у теїстичних модусах є виходом у стани любові й щастя, вони матеріалізують рятівне начало нового життя, надію і світло. Вони моделюють одухотворений стихійний хронотоп, в якому відіграють роль локусів зустрічі Того, хто йде, і Її:

Гадай и жди. Среди полночи

В твоём окошке, милый друг,

Зажгутся дерзостные очи,

Послышится условный стук. (I-177).

Антифактивні простори провокують нерегламентовані виходи через “боковые двери”, “щели дверей и окон”, “узкие маленькие оконца”, мотивуючи буттєвість світів привидів, хтонічних істот, життя після смерті. Табуваною можна вважати “потайную дверь” до Її дому, яку можуть відкрити лише космічні служники Світової Душі.

“Двері”, “вікна” як амбівалентні образи, що конструюють опозицію “тут-там”, об’єктивують магичні обряди: обереговою функцією наділені двері у її палацах; ритуал залять, гадань відтворюється під вікном і біля вікна (обидва магичних дійства семіотизують любовну символіку):

Я ночью ворожил перед окном светлицы,-

Не отворилось мне дрожащее окно. (I-508).

Частина 2 присвячується міфологемам, що актуалізують власне шлях, пов’язаний із труднощами, небезпекою.

“Корабель” і “ладья” маніфестують просторову, “розтягнуту” по горизонталі опозицію “свого” й “чужого”: на відміну від “вікна”, “дверей” і “порога”, які розмежовують ці точки, маргінально належачи їм обом. У текстах ця функціональна “приреченість” маркується тими чи іншими реалізаціями інтенціоналу міфологеми: профанічну ознаку життя ретроспектують, наприклад, “функціонально-побутові речі”, як-от “рыбачьи лодки”, “пароходы” тощо. У цьому контексті шлях окреслюється як замкнута безкінечна коловерть, як безвихідь, і звичні засоби пересування перетворюються в символ бездуховності, смерті:

Скамья ладьи красна от крови

Моей растерзанной мечты. (II-169).

У міфологемі концентрується “розтягнуте” буття - стан, що імплікує концепт “пам’яті – забуття” у парадигмі життя, а аніматична синекдохічна форма “весло вздыхающее” відносять “корабль-челн” у світ міфологізованого минулого:

Все помнит о весле вздыхающем

Мое блаженное плечо... (III-162)

“Корабель” як засіб пересування (1) у світі реальності – експлікує шлях без початку і кінця – шлях-коло, що проходить у (2) спрямовану вниз, у смерть, вертикаль, яка матеріалізує хтонічні кораблі-привиди. “Розмитість” хтонічного медіатора виводить його у (3) часову парадигму минулого і майбутнього, що заступається концептом “пам’яті- забуття”. Декристалізуючись на міфосимволи, сакральний “корабель” моделює (4) верх вертикалі, поєднуючи таким чином теїстичний і антропоморфний простір.

Корабель - локус Бога

Корабель - константа духовне тіло

локус Богині

минуле

Корабель-

привид (хтонічний низ) майбутнє

Так, просторово корелюючи основні напрями руху (по колу, по горизонталі й вертикалі), “корабель” ретроспектує компліментарні парадигми християнського, запозиченого і етнічно-язичницького міфів.

Поряд із засобами пересування креаторами шляху можна вважати магічну зброю, що допомагає на шляху. “Меч” і “щит” як “матеріалізований захист”, входячи в систему магічних ритуалів (“опоясування мечем” як ініціація, “виділеність щитом”, що означає семіотизацію простору), космологізують буття.

Гносеологічними атрибутами онтологічного руху до центру у текстах О. Блока є книга й дзеркало. Міфологема “книга” в особистісній парадигмі “миги-книги” розгортає часову вертикаль минулого – майбутнього, інкарнуючи вічне у миттєвому внутрішніх станів і сакралізуючи те, що зберігається. У контексті міфологізованого минулого “миг” застигає, концентруючи несвободу, ілюзійність і фіктивність реальності. Макрокосмічний пратекст проектує концептосферу недосяжного мікрокосмічного тексту – дзеркала-тіні, теургічного, сакрального простору, креатора і онтологічного медіатора.

Здатністю моделювати сакральний простір наділений і артефакт “дзеркало”, що проходить ряд концептуальних модифікацій (прозоре, криве, тьмяне) і трансформацій. Із одухотвореної речі, яка ототожнює собою твориме буття, “дзеркало” перетворюється на концепт, який характеризується унікальним набором властивостей і функцій: це – непроникність дзеркального хронотопу ззовні і його ж відкритість у міфосвітах сну і смерті.

Як і книга, дзеркало володіє номінативно-ономасіологічною функцією “віщати”, відкривати майбутнє, а значить – допомагати оволодівати “істинним знанням”, наблизитися до центру шляху.

Частина 3. Міфологеми, що актуалізують центр шляху: “Храм”, “колокол”.

Найвищою сакральністю визначається центр міфопростору О. Блока, центр, локалізований по вертикальній вісі (відповідає верхній точці) і в той же час розгорнутий у вертикаль. Центр ретроспектується на всі локусні артефакти шляху: саме сакральністю він їх пов'язує між собою, в результаті всі міфологеми зі світу речей ніби “перетікають” одна в одну, “намагнічуються” космічністю, універсальністю.

Окрім особистої концептуальної орієнтації, центр сам “робить можливою orientatio”, і всі артефакти ніби спрямовані до нього, до цього своєрідного сакрального локусу у світі профанічному. У мирському просторі, де

моделюється “центр”, всі артефакти володіють “космологічною валентністю” [Элиаде 1994: 46] і стають семантичною тотожністю цього центру: космосом – сакральним світом. Тому головною умовою наближення до центру для артефактів є наявність у них деякої космологічної імплікації, що “поріднює” їх із “точкою концентрації священного у просторі”. І, як наслідок, - виявлення у кожному з образів зі світу речей згорнутої проєкції моделі світу (вищого, божественного), а значить, *orientatio* у вертикаль. Таким чином, “центр” можна вважати потенційним космологічним креативом у артефактному світі, який моделює за своєю “священною подобою”, семантично змикає і розчиняє один в одному релевантні полісвіти образів-міфологем.

Саме центр влаштовує зв'язок із теїстичним світом. Таким медіативно-космічним локусом можна вважати храм: він пов'язує онтологічну вертикаль землі і неба, відтворюючи “небо “ на “землі”. І ця вертикальна проєкція здійснює моделювання “духовних” артефактів, що володіють” підвищеною символічністю” [Лотман 1988: 177], ніби розподіляючи їх по шкалі семіотичності. Висвітлюється ієрархічна структура дескрипторних спектрів міфологем: так, внизу концентруються міфосимволічні дескриптори і психологічні асоціативи, що реалізують мотив зла, смерті; антропо- і зооморфними кодами дешифруються дескриптори так званого “середнього рівня”; вгорі ж вертикальної вісі – дескрипторно об'єктивоване “життя” і “святість”. Окрім того, у вертикальному розрізі Всесвіту храм уявляється “небесним кінцем”, абсолютним верхом, кінцевою точкою шляху.

У російському етнокультурному просторі “храм” О.Блока ніби реконструює свою міфологічну сутність, відкриваючи у собі давні нашарування фоново – культурологічного гатунку (храм – місце, освячене присутністю божеств, і одночасно те, зіткнення з чим для людини заборонене) і реалізуючи свою етнічну природу в язичницькому і християнському виявах.

Усі міфосимволічні дескриптори, які фокусують значення сакральності, є проєкцією християнського етнічного міфу, що базується на тріаді “душа, любов, спасіння”.

Центр Всесвітньої Душі як матеріалізоване Боже тіло, де відбувається інтимне зближення людини з Богом, згортається у центр мікросвіту, людської душі:

Ничего вы не скажете, люди,

Не поймете, что темен мой храм.

Трепетанья, вздыхания груди

Воспаленным открыты глазам. (II – 276)

Психологічний асоціатив „матеріалізоване постійне повернення, кругообіг життя–смерті” відтворює амбівалентність міфологеми, в якій медіально поєднані у вічності початок і кінець.

Звуковим центром світу, в якому можливе спілкування з Богом, є “колокол”. “Колокол” належить до культурного простору, що вбирає в себе сакральні уявлення про “чистий - нечистий” час, тобто він ніби встановлює співвідношення сакрального і профанічного, якоюсь мірою регулює ступінь космологізації об’єктів побуту, які максимально концентруються в одній точці, де все профанічне за своєю природою починає підкорятись космічному закону Порядку і Гармонії. Святковий колокольний дзвін освячує “черный город”, а він, “втягуючись” у сакральний центр, сам набуває характеру “священного локусу”:

Не спят, не помнят, не торгуют.

Над черным городом, как сон,

Стоит, терзая ночь глухую,

Торжественный пасхальный звон.

Над человеческим созданием,

Которое он в землю вбил,

Над смрадом, смертью и страданием

Трезвонит до потери сил... (III-59)

“Колокол” свідчить про присутність священної сили, пов’язаної з істиною. Вечірній колокольний дзвін – своєрідна віддзеркалена звукова вертикаль, яка поєднує її світи з Божими небесами. “Колокол” “відгукується” на її голос(I-138) і, таким чином, освячує і обожествляє її, він – звуковий сакралізатор, експлікований “белыми звуками”. “Білі звуки” моделюють навколо себе “заряжене” “чистотою” панхронотопічне буття, де суміщуються вершина просторової вертикалі (“девственно-горние селения”) і центр часової спіралі (“белые сказки забвений”); породжується універсум зникаючих, “танцюючих” будівель (I-529). Колокольний дзвін – це вже розхитаний, зміщений зі звичних рамок простір–час, це – стихійний хронотоп, який не підлягає раціональному осмисленню. Колокол як знак весни, передвісник щастя, любові наділяється якостями речі, що творить. Він функціонує як жива істота, і головний його орган - “окровавленный язык” (II-149). Атрибут церковних будівель, міста, поселень (V-511) стає знаком соціальних взаємин. „Колокол” – говорить, співає, звучить: “Поет, краснея, медь”(II-42). Психологічний звукоасоціатив “голос меди колокольной” (II-49) (=”я красной медью зазвучу”(II-42)) трансформується в колоративний символ істини. Колокол, володіючи таємними

знаннями, знаючи те, що недосяжне звичайним атрибутам, перетворюється на деміурга, що вказує шлях:

Церковный свод давал размерным звоном

Всем путникам напутственный ответ (I-157).

Але в той же час креативний атрибут, віщун магічного слова наділений здатністю реверсивності: відкриваючи шлях у “даль вольную” (II-49), він є внутрішньою засторогою:

Но берегитесь, в даль стремясь,

Чтоб голос меди колокольной

Не опрокинулся на вас! (II-49).

Модифікуючись у центр людської душі, „колокол” знову стає атрибутом хтонічних просторів (але вже не відтворює світову вертикаль, а лише поєднує міфосвіти, що перебувають в одній площині: життя – сну і смерті – сну). Найбільшою магічною силою володіє сконцентрований звукокологоративний символ “красный, зловещий фонарь”. Лише “настоящий большой колокол” здатний зняти усі внутрішні тривоги і втілити у життя мрії, що ще не збулися.

Висновки подають основні положення отриманих у процесі дослідження результатів. Дослідження одного із компонентів мовної картини світу О.Блока показало, що своєрідним лінгвістичним “геном”, який поєднує координати “міф”, “культура”, “художній текст”, є міфологема. Адаптуючись у художньому тексті, міфологема відтворює і моделює нові, специфічні, унікальні, парадигми (названі компліментарними), що складають особливість ідіостилю письменника, поета.

Найбільш здатними “консервувати” пам’ять культури, космічну інформацію вважаються символи. Включеність у символічну парадигму артефактів свідчить, по-перше, про унікальне “переростання” речей у простір духовності і про трансформацію, модифікацію профанічного і сакрального; по-друге, про зміщення, а точніше – про урівнення антропоцентричних, теїстичних і артефактноцентричних систем – в онтологічному модусі: речі в космічному масштабі стають, як і людина, “аналогами світу”, перетворюються на аксіологічно – гносеологічні знаки культури. Реконструюючи інтенціональні поля міфологем – артефактів, можна таким чином відтворити макротекст: картину світу і ідіостиль поета, ідіостиль епохи і культурологічні парадигми того чи іншого етносу.

Центральна для текстів О.Блока мегаміфологема шляху досліджена через локусно – артефактну актуалізацію: образи зі світу речей парадигматично класифіковані за принципом “початок шляху” – “шлях” – “центр шляху”. Всі проаналізовані образи моделі зі світу речей модифікують семантику звичайного

артефакта і не лише символізуються та семіотизуються, виходячи за межі антропоцентричної системи, а адаптуються в особливих текстових світах, змикаючи часи та простори і експлікуючи при цьому свою амбівалентність. Характерною для блоківської текстової імплікації є вертикальна проекція цілого ланцюга архітектурних видів “дому”, найбільш пов’язаних з ідеєю шляху. В основі перетину горизонтально – вертикальних парадигм перебуває образ “изба”, споріднений з народнопоетичною іпостассю міфологеми “дом”, що є характерним для ідіостилю О.Блока. Саме “изба” (стереотипно найбільш “приземлена”) ритуально сакралізує увесь простір навколо будинку, суміщуючи у собі аніматичні мікро– і макроцентри, таким чином космологізуючи “опредмечені” та “олюднені” локуси.

Ритуал причетності до космосу відтворюють і маргінальні об’єкти – атрибути “дому” – “вікно”, ”двері”, ”стіна”. Під час реконструкції парадигм міфологем, окрім запозиченого та етнічного макротексту, дешифрується парадигма специфічного блоківського міфу, в якій значне місце займає спектр “стихійних хронотопів”: усі образи – міфологеми відчують на собі вплив космічних і природних стихій, об’єктивованих у полісвітах художніх текстів. Сакральні артефакти, реалізовані у текстах Блока міфологемами, окреслюють сам шлях, відбивають медіативно – теургічну програму креативного буття.

Проаналізовані образи зі світу речей проходять шлях від профанічного артефакта до сакрального онтологічного об’єкта, орієнтуючись на “центр” простору, представлений у текстах О.Блока християнським топосом храму і звуковим всесвітнім центром – колоколом. Зазначені міфологеми поєднують у собі космологічні центри: “храм” одночасно священний просторово–часовий і онтологічно – аніматичний локус, що моделює “свій”, божественний простір. Деміургом (образом, що функціонує як глашатай істини та передвісник майбутнього) в етнічному текстовому просторі Блока є “колокол”, який звукокологоративно дешифрує слов’янський етнічний міф.

Досліджені міфологеми О.Блока, характерні для російського етнокультурного простору, виконують основну функцію текстоутворюючих і смислових елементів і є своєрідними ключовими словами – символами для міфопоетичної картини світу поета.

Основні положення дисертації викладено у таких публікаціях :

1. Вишницкая Ю.В. Мифологема “храм” как элемент мира артефактов в текстовом пространстве А.Блока.// Вісник Харківського університету. – Харків, 1999 – с. 296-300.

2. Вишницкая Ю.В. Христианская топика в текстах А.Блока: образ храма.// Русская филология. Украинский вестник.- Харьков, 2000 - № 3-4 (17) – с. 20-23.

3. Вишницкая Ю.В. Образ храма в творчестве А.Блока.// Русский язык и литература в учебных заведениях.- К., 2000 - №3 – с. 33 -34

4. Вишницкая Ю.В. Мифологема “дом” в “Толковом словаре живого великорусского языка” В.Даля.// Русский язык и литература в учебных заведениях. – К., 2002 - №1 – с. 35-37.

АНОТАЦІЇ

Вишницька Ю.В. Міфологеми Олександра Блока у російському етнокультурному просторі. - Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.02 – російська мова. – Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України, Київ, 2003.

У дисертації досліджено міфопоетичний компонент мовної картини світу О.Блока, актуалізований міфологемами зі світу речей, що являють собою своєрідні лінгвістичні „гени”. Окреслено етнолінгвістичне тло дослідження образів: зроблено спробу реконструювати компліментарні парадигми міфологем (запозичені та етнічні міфи). Проведено системне дослідження образів зі світу речей, що складають центральний міфологічний пласт духовної культури російського етносу. У роботі запропоновано індивідуальну інтерпретацію культурологічних артефактів; проаналізовано дескрипторні ряди інтенціональних полів міфологеми у просторах полісвітів універсуму; механізми трансформації образів із системи профанічних речей у розряд сакралізованих ритуальних предметів, образів-символів у хронотопи (як-от “дзеркало”, ”книга”). Досліджено функціонування міфологем на різних культурологічних зрізах, що говорить про багатогранність російського етнічного художнього образу у текстах О.Блока.

Ключові слова: амбівалентний образ, артефакт, дескриптор, етнолінгвістика, ідіостиль, компліментарна парадигма, концепт, креатор, маргінальний атрибут, медіатор, міфологема, полісвіти універсуму, сакралізатор, символ, хронотоп, художня картина світу.

Вишницкая Ю.В. Мифологеми Александра Блока в русском этнокультурном пространстве. – Рукопись. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.02 – русский язык. Институт языковедения им. А.А.Потебни НАН Украины, Киев, 2003.

В диссертации исследован мифопоэтический компонент языковой модели мира А.Блока, своеобразными ключевыми словами-символами которого являются мифологеми. Мифологеми несут на себе основную функцию текстообразующих и смысловых элементов, будучи лингвистическими “генами”, соединяющими этнолингвистические координаты “миф”, ”культура”, “картина мира”, ”художественный текст”. В работе очерчен этнолингвистический фон исследования образов: сделана попытка реконструкции комплиментарных парадигм мифологем. Включаясь в механизм адаптации в художественном тексте, мифологема отражает смыслы, воссоздаёт и моделирует новые, специфические характеристики, составляющие особенность идиостиля поэта.

Проведенный анализ образов модели из мира вещей как составной концептосферы поэта позволил определить мифологему как спрессованный языковой этнокод, который при дешифровке проходит процесс креативного воспроизведения культурологической информации: переложение языка культуры на индивидуально – авторский художественный язык.

Проведено системное исследование образов из мира вещей, которые составляют центральный мифологический пласт духовной культуры русского этноса. Предложена индивидуальная интерпретация культурологических артефактов, проанализированы дескрипторные ряды интенциональных полей мифологем в пространствах полимиров универсума, функционально – стилистические особенности мифологем, среди которых выделена способность трансформации образов из системы профанических вещей в разряд сакрализованных ритуальных предметов, из образов – символов в хронотопы (такой механизм мы наблюдаем при исследовании мифологем “зеркало” и “книга”), что обогащает и дополняет понимание данных образов в русской национальной художественной картине мира. Образы – мифологемы в текстах функционируют как креаторы, моделирующие свои мифопространства. Стилистически они проявляют себя на различных культурологических срезах: символов, знаков, предвестников, психологических ассоциативов, медиаторов, хронотопов, что говорит о многогранности этнического (в данном случае – русского) культурологического пространства.

Ключевые слова: амбивалентный образ, артефакт, дескриптор, этнолингвистика, идиостиль, комплиментарная парадигма, концепт, креатор, маргинальный атрибут, медиатор, мифологема, полимиры универсума, сакрализатор, символ, хронотоп, художественная картина мира.

Vishnyts'ka J.V. Mythologemes of O.Blok in the Russian ethnocultural scope. - Manuscript. Thesis for a candidate of philological sciences degree of specialty 10.02.02. - Russian language. Institute of language named by O.O.Potrebnya Ukrainian National Academy of sciences, Kyiv, 2003.

The dissertation investigates mythopoetic component of the language picturesque of O.Blok's poetry, actualize with mythologemes. The ethnolinguistic sense of investigations was pointed in images. The attempt was made to reconstruct the complementary paradigms of mythologemes (ethnic and borrowed myths). The images that made the central mythologic layer of the Russian spiritual and cultural ethnics were systematized. The dissertation of culturological artefacts; the descriptive lines of intensional mythologemes actions in the polyworld fields of the universum was analyses. The dissertation also analyses the ways of images transforming from profanation to sacred ones; images – symbols in chronotops (such as “the mirror” and “the book”). The dissertation investigates the functioning of the mythologeme at different culturological layers, that expresses the richness of the Russian ethnic artistic images in the texts of O.Blok.

Key words: ambivalent image, artifact, descriptor, ethnolinguistics, complimentary paradigm, concept, creator, marginal attribute, mediator, mythologemum, polyworld fields of universuum, secretor, symbol, chronotop, poetic picture of the world.